УДК 159.923

Слободянюк Ольга

здобувач ступеня PhD кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимир Гнатюка
ORCID iD 0000-0001-9392-199X

Радчук Галина

доктор психологічних наук, професор
завідувач кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимир Гнатюка
ORCID iD: /0000-0002-5809-544X
DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi13.133

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. В статті висвітлено проблему становлення соціального інтелекту у майбутніх педагогів. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття «соціальний інтелект». Зазначено, що складність дефініції, зумовлена його дотичністю до вивчення різних соціально-психологічних властивостей особистості. Також, аналізується, що в роботах західних вчених соціальний інтелект розглядається, як здатність розуміти оточуючих, прогнозувати їх поведінку, як умова успішної адаптації до життя в суспільстві, на відмінну від вітчизняних, де дослідники тлумачать соціальний інтелект як здатність до розумових операцій, об'єктом яких є процес міжособистісної взаємодії. Обґрунтовано, що успішна професійна діяльність педагога залежить від високого рівня розвитку соціального інтелекту. Зазначено, що соціальний інтелект, будучи провідним компонентом успішності включення людини в соціальне життя суспільства, створює сприятливі передумови для саморозкриття, самореалізації і самоактуалізації особистості як професіонала. Таким чином, становлення студента як професіонала, суб'єкта діяльності супроводжується формуванням у нього вміння вирішувати міжособистісні завдання і діяти адекватно і проникливо в ситуації соціальної взаємодії. Відповідно, проведено емпіричне дослідження соціального інтелекту та здійснено аналіз результатів, які показали, що у студентів-педагогів переважає середній і нижче середнього рівні розвитку соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, студенти, майбутні педагоги, заклад вищої освіти, освітній простір.

Постановка проблеми. На початку року провідними університетами світу було запропоновано перелік навичок («21st Century Skills»), які знадобляться молодим людям, щоб бути успішними у XXI сторіччі. Серед них, базове місце займає розвиток соціального та емоційного інтелекту особистості, роз'яснюючи це як здатність розуміти емоції, наміри та мотивацію інших людей, а також процеси, пов'язані із самосвідомістю та самоуправлінням в сфері соціальних взаємодій.

Соціальний інтелект постає одним з найважливіших компонентів життєдіяльності особистості, оскільки дає можливість людині пізнавати саму себе, забезпечує адекватне розуміння психічних процесів, станів і вчинків інших, вміння адаптуватись та розвиватись. Він базується на комплексі особистісних, інтелектуальних, комунікативних і поведінкових рис, що обумовлюють успішне виконання професійної діяльності особистості.

Проблема організації та оптимізації педагогічної діяльності є однією з найактуальніших у психологічній науці. Аналіз освітнього процесу закладів вищої освіти показує, що в умовах сучасного суспільства, педагог практично миттєво має вміти реагувати

на швидку динаміку змін соціального середовища, в якому вона перебуває. В науковій літературі наголошується, що високо розвинений соціальний інтелект відіграє вирішальну роль у виконанні педагогом його професійних функцій і задач. У проблемному полі самореалізації педагогів соціальний інтелект забезпечує можливість успішної суб'єкт-суб'єктної педагогічної діяльності.

Період навчання у вищій школі є одним з важливих етапів професійного становлення особистості. Зазначимо, що професійна підготовка майбутніх педагогів має здебільшого виражену прагматичну спрямованість, орієнтовану на формування та засвоєння знань та умінь для ефективного виконання функцій. Оскільки, соціальний інтелект функціонує відносно загального інтелекту, як незалежний конструкт, то можна припустити, що традиційна педагогічна освіта не забезпечує ефективних умов для його розвитку. Тому, процес становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів необхідно визнати одним із головних завдань сучасної освіти.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Аналіз наукової літератури показав, що дотичними до проблематики дослідження соціального інтелекту є поняття: соціальні здібності (Вірна, Власова), соціальна взаємодія (Мудрик), соціальне мислення (Абульханова-Славська) соціальна адаптація (Алтуніна, Булка, Камінська) соціальний потенціал, соціальна компетентність (Казарінова, Карандашев,) та ін. Сучасні вітчизняні дослідження характеризуються переважно вивченням прикладних аспектів соціального інтелекту, а саме: закономірності та особливості формування соціального інтелекту у дітей молодшого шкільного віку (Мельник) та підлітків (Фальчук), фахівців соціономічних професій (Каплуненко), студентів-білінгвів (Бурейко), майбутніх менеджерів (Ожубко) та психологів (Ляховець), майбутніх керівників закладів освіти (Редько).

У роботах науковців Коврига, Ляховець, Носенко, Панок, Пов'якель, Руденко, Чепелева та ін., соціальний інтелект розглядається опосередковано через комунікативну компетентність, соціально-психологічну компетентність, тобто як психологічна характеристика особистості фахівця комунікативних професій. Крім того, ідеї розвитку соціального інтелекту майбутніх фахівців комунікативних професій знайшли своє відображення в наукових роботах, що розкривають зміст активного соціально-психологічного навчання (Бондарчук, Долинська, Ємельянов, Карамушка, Максименко, Петровська, Татенко, Чепелева, Яценко та ін.). Ґрунтовними дослідженнями соціального інтелекту як передумову успішної педагогічної діяльності займаються науковці Руденко та Івашкевич.

Отже, теоретичний аналіз проблематики, показав, що в зарубіжних дослідженнях соціального інтелекту увага акцентується або на здатності розуміти інших людей, прогнозувати їхню поведінку, або на успішній адаптації. У вітчизняних працях – розглядається переважно в контексті компетентностей особистості. Проте, незважаючи на широку сферу досліджень, проблема становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів в системі вищої освіти ще досі залишається до кінця невивченою. Тому, **метою статті** є теоретично проаналізувати та емпірично дослідити особливості прояву соціального інтелекту майбутніх педагогів у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковець Ріджіо (Riggio, 2014) у журналі «Psychology Today» зазначає, що соціальний інтелект розвивається на основі досвіду спілкування з людьми і на основі навчання в соціальних умовах. Автор наводить перелік рис, які притаманні людині із високим показником соціального інтелекту, а саме:

- вони можуть вести бесіди з широким колом людей, володіючи навичками соціальної виразності;
- вони відмінно розбираються в тому, як виконувати різні соціальні ролі;
- вони виступають відмінними слухачами;
- вони знають, як ефективно аналізувати ситуацію, і дії оточуючих;
- вони добре володіють соціальними ролями.

«Це самий складний набір навичок, оскільки він вимагає – тонкого балансу між управлінням і контролем, які ви надаєте іншим та розумною «справжністю» і роздільною здатністю іншим побачити справжнє «я» (Riggio, 2014, р. 2).

Отже, можна сказати, що соціальний інтелект забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію, позаяк визначає розуміння різних аспектів поведінки інших людей та саморозуміння. Він забезпечує прогнозування розвитку міжособистісних взаємин, психологічну проникливість у стосунках, допомагає долати кризи та стресові ситуації, що пов'язані із взаємодією особистостей, уміння вирішувати проблеми міжособистісних стосунків, знаходити раціональний вихід з різних соціальних ситуацій.

Розглядаючи наявні дослідження соціального інтелекту, можна сказати, що соціальний інтелект є також важливою професійною якістю, що забезпечує успішність педагогічної професії. Зокрема, встановлено, що чим вищий рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені саморегуляція, самовпевненість, здатність впливати на оточуючих. Більш високому рівню соціального інтелекту відповідає і вищий рівень креативності, моральних настанов та самоповаги. Найвищий рівень соціального інтелекту характеризується задоволенням від спілкування та стосунків з колегами, розвинутих почуттям гідності, самоповаги, гнучкістю поведінки, високим рівнем саморегуляції та адаптивності (Редько, 2010, с. 140).

Науковці Івашкевич (2017) та Дика (2017) підкреслюють, що соціальний інтелект індивіда являє собою своєрідний психологічний інструмент забезпечення людиною власної ефективної життєдіяльності, тому він організований особливим чином, а не існує відірвано від соціальної активності суб'єкта. При цьому активність індивіда, виявляється в тому, що індивід здатен створювати власну систему способів взаємодії з іншими людьми, поза безпосереднім узгодженням з усіма представниками свого соціуму. Крім того, за своєю внутрішньою природою, соціальний інтелект є динамічним утворенням і піддається розвитку в межах об'єктивно заданого соціокультурного простору (с. 177).

На думку Карсканова (2014), соціальний інтелект – набір психічних властивостей особистості, який дозволяє людині шляхом розумових операцій ефективно взаємодіяти з іншими людьми, здатність до усвідомлення і вирішення в розумовому плані різних завдань і проблем, що постають в реальних ситуаціях життя (с. 62). Досліджуючи соціальний інтелект студентів-педагогів дослідниця зазнає, що важливим для його розвитку є – цілеспрямоване поетапне формування соціального інтелекту з урахуванням специфіки навчально-професійної діяльності студента, побудова цілісної адекватної картини соціальної взаємодії (Карсканова, 2014, с. 63).

Як зазначає В. Балашова, діяльність педагога постійно супроводжується професійною і міжособистісною взаємодією з соціальними суб'єктами, в якості яких виступають інші люди та ситуації. Мається на увазі не тільки робота з учнями, а й різні ситуації і події, пов'язані з реалізацією освітньої та виховної роботи. Крім того, для педагога особливе значення має володіння методом індивідуального підходу, застосування якого вимагає оперативно та адекватно оцінити, проаналізувати і зорієнтуватися у виборі стратегії поведінки в конкретній ситуації. Цю можливість забезпечує саме соціальний інтелект (Балашова, 2016, с. 181).

На наш погляд, освіта є основним джерелом розвитку соціального інтелекту педагога, оскільки, вона виступає простором для суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Становлення педагога як професіонала, як суб'єкта діяльності супроводжується формуванням у нього вміння вирішувати міжособистісні завдання, діяти адекватно і проникливо в ситуації соціальної взаємодії. Від процесу навчання залежить становлення суб'єктних позицій в освітньому процесі, моделювання стосунків співпраці, кооперації, спільної творчої діяльності. На нашу думку, якість освіти визначається тим, якою мірою досягається професіоналізм особистості в подальшій діяльності.

Відповідно до мети – вивчити особливості прояву соціального інтелекту майбутніх педагогів, нами було проведене експериментальне дослідження, в якому брали участь 84 обстежуваних – студенти філологічного факультету Тернопільського національного

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. З них 46 – студенти першого курсу, 38 – магістранти.

Для дослідження рівня розвитку соціального інтелекту ми використали методику Гілфорда та Саллівена «Дослідження соціального інтелекту» (адаптація О. Михайлової). Дана методика складається з чотирьох субтестів:

1) субтест № 1 «Історії з завершенням» дає можливість виявити фактор пізнання результатів поведінки, тобто здатність передбачати наслідки поведінки учасників взаємодії в певній (визначеній) ситуації;

2) субтест № 2 «Групи експресій» вимірює фактор пізнання класів поведінки, а саме здатність до логічного узагальнення, виділення загальних суттєвих ознак у різних невербальних реакціях людини, тобто здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей;

3) субтест № 3 «Вербальна експресія» визначає фактор пізнання перетворення поведінки: здатність розуміти зміни значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, які їх викликають, також діагностується фактор відношень поведінки, тобто чутливість до характеру і відтінків людських взаємин;

4) субтест № 4 «Історії з доповненням» вимірює пізнання систем поведінки, здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці, значення поведінки людей в конкретних ситуаціях (Михайлова, 2006).

Отримані результати показали, що 46% досліджуваних загалом мають середній рівень розвитку соціального інтелекту, 42% – низький рівень, і тільки 12% досліджуваних характеризує високий рівень розвитку. Оскільки рівень соціального інтелекту визнається на основі композитної оцінки, здійснений порівняльний аналіз допоміг прослідкувати динаміку її зміни у студентів першого та п'ятого курсів. Зокрема, у студентів як першого курсу так і п'ятого курсів переважає рівень розвитку соціального інтелекту нижче середнього – 39% і 34% досліджуваних відповідно. Важливо зауважити, що незважаючи на те, що у п'ятикурсників показники середнього (36%), вище середнього (13%) та високого (11%) рівня розвитку є більшими від студентів першого курсу, високий відсоток досліджуваних з рівнем соціального інтелекту нижче середнього (34%) (див. рис. 1).

Рис. 1 Рівень розвитку соціального інтелекту у студентів першого та п'ятого курсів (n=84)

Зупинимося на аналізі результатів дослідження за субшкалами (див. рис. 2).

Рис. 2 Середньогрупові показники успішності виконання субтестів у студентів першого та п'ятого курсів (n=84)

Так, середньогрупові показники успішності виконання першого субтесту в обох групах досліджуваних є найбільшими: 5,4 для першокурсників, 6,8 для магістрів. Вони свідчать про те, що студенти як першого, так і п'ятого курсів вміють передбачити наслідки поведінки, здатні прогнозувати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, базуючись на розумінні почуттів, думок, намірів співучасників комунікації. Отже, такі студенти-педагоги вміють чітко вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, вміють орієнтуватися у невербальних реакціях учасників взаємодії.

За результатами виконання другого субтесту, обидві групи отримали середні показники (5 та 5,9 відповідно). Це свідчить про те, що скоріше за все, досліджувані надають велике значення невербальному спілкуванню, звертають багато уваги на невербальні реакції учасників комунікації. Проте вони можуть помилятися у розумінні змісту слів співрозмовника, оскільки часто не вірно враховують супроводжуючі їх невербальні реакції. Тобто, таких студентів характеризує недостатня чутливість до емоційних станів оточуючих. Отримані низькі показники за результатами третього субтесту у першій групі досліджуваних (4), вказують, що студенти першокурсники погано розуміють різний зміст тобто смислове значення, яке може приймати одні і ті ж вербальні повідомлення в залежності від характеру взаємовідносин людей і контексту ситуації спілкування. Також їм притаманно часто помилятися в інтерпретації слів співрозмовника. Друга група досліджуваних отримала більш високий показник (5,4), що вказує, що такі студенти вміють знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками у різних ситуаціях.

Низькі значення по останньому субтесту у двох групах досліджуваних (3,8 – першокурсники, 4,5 – магістранти) свідчать про труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, такі студенти в майбутньому погано адаптуються до різних систем взаємовідносин між людьми. Крім того, показник за даним субтестом має найбільший фактор ваги у визначенні соціального інтелекту. Варто зазначити, що домінування першого і другого субтестів часто супроводжується переважанням інтровертності досліджуваного над екстравертністю.

Отже, за результатами проведеного дослідження, ми отримали, що у студентів-педагогів переважає середній та нижче середнього рівень розвитку соціального інтелекту. Крім того, ми бачимо, незначну різницю між показниками соціального інтелекту на різних курсах, тобто рівень його розвитку не змінюється впродовж навчання. Такі студенти в майбутньому, як фахівці, можуть отримувати інформацію про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування та висловлювати точні судження про людей, частково прогнозувати їх реакції з урахуванням навколишніх обставин. Проте, будуть відчувати труднощі при соціальній адаптації, нездатні об'єктивно оцінювати власну педагогічну

діяльністю, не зможуть створювати ефективне середовище педагогічної взаємодії, в якій активно розвивається суб'єкт-суб'єктне спілкування.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, соціальний інтелект – це сфера суб'єкт-суб'єктного пізнання, особливе утворення, що забезпечує адекватне розуміння мотивації поведінки кожної людини, забезпечує ефективність здійснення міжособистісної взаємодії, пізнавальної діяльності. Високий рівень розвитку соціального інтелекту забезпечує перехід до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, зводить до мінімуму вплив проявів феноменів стереотипізації, проектування і професійних еталонів на педагогічну діяльність.

Результати нашого дослідження свідчать, що необхідно приділяти пильну увагу становленню соціального інтелекту студентів-педагогів, адже саме високий рівень його розвитку забезпечує успішне особистісне і професійне становлення як фахівця. Відтак перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в обґрунтуванні та створенні відповідних психолого-педагогічних умов освітнього простору, які б сприяли розвитку соціального інтелекту.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Балашова, В. А. (2016). Развитие социального интеллекта в контексте профессиональной квалификации на примере педагогов. *Наука и школа*, 4, 180-183.
- Івашкевич, Е. З., Дика, Н. С. (2017). Особливості розв'язання проблеми структури соціального інтелекту майбутнього педагога. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика", 40-41(44-45), 173-185. Взято з <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/13890>.
- Карсканова, С. В. (2014). Розвиток соціального інтелекту майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 1(45), 59-63.
- Михайлова, Е. С. (2006). *Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя* (2-е изд). Санкт-Петербург: ГП "ИМАТОН".
- Редько, С. І. (2010). Розвиток соціального інтелекту у майбутніх керівників освітніх закладів. *Освітологічний дискурс*, 2, 134-143.
- Riggio, R. E. (2014). What Is Social Intelligence? Why Does It Matter? *Psychology Today*. Retrieved from <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/cutting-edge-leadership/201407/what-is-social-intelligence-why-does-it-matter>.

REFERENCES

- Balashova, V. A. (2016). Razvitiye sotsialnogo intellekta v kontekste professionalnoy kvalifikatsii na primere pedagogov [Development of social intelligence in the context of professional qualification for teachers' examples]. *Nauka i shkola*, 4, 180-183. [in Russian].
- Ivashkevych, E. Z., & Dyka, N. S. (2017). Osoblyvosti rozv'iazannia problemy struktury sotsialnoho intelektu maibutnoho pedahoha [Features of problem solving the structure of social intelligence of the future teacher]. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Psykhologo-pedahohichni aspekty formuvannia upravlinskoho potentsialu suchasnoi molodi: teoriia i praktyka", 40-41(44-45), 173-185. Vziato z <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/13890>. [in Ukrainian].
- Karskanova, S. V. (2014). Rozvytok sotsialnoho intelektu maibutnoho fakhivtsia u protsesi profesiinoi pidhotovky [Development of social intelligence of future specialist in the training process]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky*, 1(45), 59-63. [in Ukrainian].
- Mikhaylova, E. S. (2006). *Test Dzh. Gilforda i M. Sallivena. Diagnostika sotsialnogo intellekta. Rukovodstvo polzovatelya* [Test by J. Guildford and M. Sullivan. Diagnostics of social intelligence. User guide] (2-e izd). Sankt-Peterburg: GP "IMATON". [in Russian].

- Redko, S. I. (2010). Rozvytok sotsialnoho intelektu u maibutnikh kerivnykiv osvitnikh zakladiv [Development of social intelligence in the future leaders of educational institutions]. *Osvitolohichni dyskurs*, 2, 134-143. [in Ukrainian].
- Riggio, R. E. (2014). What Is Social Intelligence? Why Does It Matter? *Psychology Today*. Retrieved from <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/cutting-edge-leadership/201407/what-is-social-intelligence-why-does-it-matter>. [in English].

DEVELOPMENT OF SOCIAL INTELLIGENCE OF STUDENTS –FUTURE TEACHERS

Olha Slobodianiuk

PhD student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ORCID iD: 0000-0001-9392-199X

Halyna Radchuk

Doctor of psychological sciences, professor,

Head of the Department of psychology of developing and counseling
at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

ORCID iD: /0000-0002-5809-544X

.DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi13.133

Abstract. *In the article identifies the problem of developing social intellect of the future teachers. Analyzed theoretical approaches to the definition of the concept of «social intelligence». It is noted that the complexity of the definition, has similarities with different socio-psychological properties of the individual. The relevance of the study of social intelligence in future teachers as a condition for the development of their successful activity is defined as the tendency of the development of scientific knowledge and existing needs of social practice. In psychological science, there are many definitions and approaches of social intelligence. And we cannot provide all concepts of social intelligence in this article. That's why in this regard, we will describe only the scientific positions that are necessary for an understanding of our work and that serve as justification of goals and objectives of the study, its hypotheses, methods which are used it is substantiated that successful professional activity of teacher depends on high level of development of social intelligence. It is stated that social intelligence, being a leading component of successful inclusion of a person in the social life of society, creates prerequisites for self-disclosure, self-realization and self-actualization of the individual as a professional. Thus, becoming a student as a professional, subject of activity is accompanied by the formation of his ability to solve interpersonal problems and act adequately and clearly in the situation of social interaction. Accordingly, there have been empirical studies of social intelligence. The obtained results showed that students have middle and lower-middle level of development of social intelligence. In addition, the study also found that the difference between social intelligence indicators does not change during education. Thus, experimental research has shown that the analysis of social intelligence is one of the important directions for further research. Therefore, we can say that social intelligence is a necessary term for the successful activity of future teachers.*

Key words: social intelligence, students, future teachers, higher education, educational space.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019 р